

Л. І. Бабенко

ЩОДО АТРИБУЦІЇ ДЕЯКИХ ПРЕДМЕТІВ З ЛИТОЇ МОГИЛИ

У статті обґрунтовується функціональне призначення декількох предметів з «Мельгуновського скарбу» — золотої пластини із зображенням мавпи та трьох птахів як обклашки піхов клинкової зброї та 17 блях у вигляді хижого птаха як елемента декору горита.

Ключові слова: Лита Могила, «Мельгуновський скарб», горит, меч, кинджал, піхви, скіфи.

Вступ. Спектр наукових інтересів обох ювілярів — Світлани Сергіївни Бессонової та Олени Євгенівни Фіалко — надзвичайно широкий. Звісно, що і матеріали Литої Могили — *ab ovo*... скіфознавства, не могли пройти повз увагу дослідниць, які зверталися у своїх роботах як до складових поховальної обрядності пам'ятки (Бессонова 1990, с. 17—40), так і окремих категорій поховального інвентарю (Болтрик, Фіалко 2013, с. 160—164).

Нещодавній 250-річний ювілей розкопок Литої Могили, які були проведені у 1763 р. за дорученням генерал-поручника А. П. Мельгунова¹, сприяв підвищенню уваги до пам'ятки. Було опубліковано низку статей, присвячених історії розкопок кургану та долі його колекції (Тункина 2006; Бабенко 2012; Бокий, Могилов 2014, с. 26—51; Чорний 2014, с. 73—79), а також вивченню безпосередньо деяких предметів з «Мельгуновського скарбу» (Болтрик, Фіалко 2013, с. 160—164; Полідович 2013, с. 89—100;

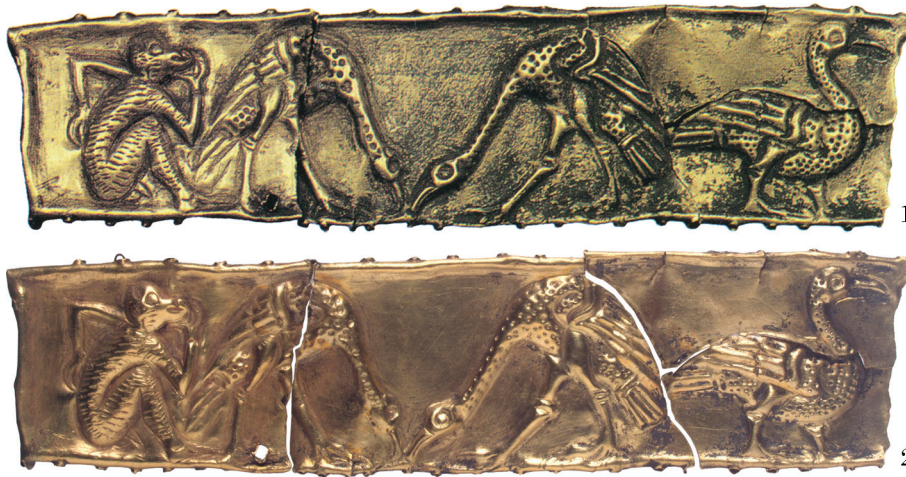
Полідович 2014, с. 61—72; Лифантий 2014а, с. 52—60; 2014b, с. 39—53).

Унікальною є історія польового дослідження цієї пам'ятки, яку вже, мабуть, не перевершить жоден скіфський курган: розкопки Литої Могили проводили впродовж чотирьох останніх століть. Окрім робіт 1763 р., у XIX ст. (1892 р.) пам'ятку дослідив В. М. Ястребов (1894, с. 134, 135), у XX ст. (1990 р.) — Н. М. Бокий (1992, с. 13, 14). Остаточну крапку у польовому дослідженні цієї непересічної пам'ятки поставили розкопки залишків кургану влітку—восени 2019 р. під керівництвом Ю. В. Болтрика (2022, с. 161—172; Болтрик, Шелехань, Собчук 2020, с. 120—123). Попри те, що кожні нові розкопки надавали додаткову інформацію, доповнюючи та уточнюючи ті чи інші аспекти, найбільш яскраві знахідки, що презентують цей поховальний чи поховально-поминальний комплекс як у науковому обігу, так і у більш широкому інформаційному просторі, були отримані саме під час робіт 1763 р. (Придик 1911).

Однак чимало питань, пов'язаних з вивченням матеріалів Литої Могили, остаточно ще не вирішені. До них належить і проблема атрибуції деяких предметів та визначення їх функціонального призначення (Кисель 2003, с. 17, 18). Це завдання ускладнює відсутність більш повної інформації про характер пам'ятки та розташування знайдених у «кам'яній скрині» предметів. Зокрема, це стосується таких знахідок «Мельгуновського скарбу», як золота пластинка із зображенням мавпи і трьох птахів (рис. 1: 1, 2) та 17 золотих блях у вигляді хижого птаха (рис. 2), щодо атрибуції яких відсутня єдина думка.

Золота пластинка із зображенням мавпи і трьох птахів. Г. Ф. Міллер першим висловив

1. Згадуючи про розкопки кургану, багато дослідників часто називають А. П. Мельгунова новоросійським губернатором. Але Новоросійська губернія була утворена в 1764 р., відтак у рік розкопок А. П. Мельгунов ще не міг бути її губернатором.

Рис. 1. Золота пластина із зображенням мавпи та птахів, Лита Могила (за: Piotrovsky, Galanina, Grach 1986; <https://www.hermitagemuseum.org>)

припущення стосовно можливого використання золотої пластини, в якій вбачав частину золотої обкладинки піхов (Тункина 2006, с. 139). Є. М. Прідік допускав, що пластина могла кріпитися на шкіряний ремінь за допомогою цвяшків або ж пришиватися на нього, але без уточнення імовірного призначення ременю. Б. Н. Граков вважав, що пластина прикрашала пов'язку для голови (1971, с. 127). З цією думкою погодився В. А. Кісель і атрибував її як пластину від діадеми чи головного убору (Кісель 2003, с. 100, 101, 128). Менш категоричною була І. В. Тункіна, яка вбачала в пластині прикрасу головного убору або ременю (Тункіна 2006, с. 139). Нарешті, спеціально і докладно цієї проблеми торкнулася О. В. Ліфантій, запропонувавши реконструкцію головної прикраси на кшталт своєрідної метопіди, де пластина (втрачена частина якої відтворена як дзеркальна композиція) була нашита на шкіряну стрічку (рис. 3: 1). Ця стрічка, на думку дослідниці, разом з мельгуновською діадемою утворювала єдину композицію головної прикраси небіжчика, репрезентованої двома фризами — рослинним і тваринним (Ліфантій 2014а, с. 56—58, рис. 2: 1; Ліфантій 2014б, с. 43, 44, рис. 4: 1).

У той же час уявна однаковість, що начебто склалася останнім часом у поглядах на атрибуцію мельгуновської пластини, є насправді перебільшеною. Багато дослідників, звертаючись у тому чи іншому контексті до парадного головного убору з Литої Могили, не згадують цю пластину (Клочко 1982, с. 38, 39; 2009, с. 170; Бессонова 1990, с. 32; Яценко 2006, с. 54). Загалом, як здається, на переконання прихильників належності цієї пластини до прикрас головного убору чи шкіряного начільного пасака, певним чином вплинуло широке розповсюдження подібних прикрас у IV ст. до н. е. Але традиція використання головних уборів подібної конструкції невідома серед знахідок часів скіфської архаїки. Отже, навряд чи буде коректним застосування тут своєрідної ретроспекції для обґрунтування запропонованої атрибуції.

Та і, власне, діадеми з Литої Могили та Келермеського кургану I/III, що добре збереглися, мають зовсім інший вигляд та конструкцію. Поміж тим, пластина може мати значно багатшу історію, нюанси якої лишилися поза увагою дослідників.

Розглянемо цей предмет докладніше.

Золота пластина завширшки 2,5—2,75 см, завдовжки 11 см. Маса — 11,75 г. З правого боку пластина зламана, отже її початкова довжина, як, власне, і вся композиція в цілому, невідома. Частина, що збереглася, складається з чотирьох фрагментів, на яких відтворене зображення чотирьох тварин, зліва направо — мавпи, що сидить, підперши верхньою правою кінцівкою морду, а лівою, заведеною назад, підтримує попереки чи чеше спину; двох протипоставлених один одному цибатих довгошійх птахів (страусів?), які стоять, опустивши донизу голови і щось викльовують в одній точці; качки (?), що йде у протилежний бік від попередньої групи (рис. 1: 1, 2). Стилистику зображених на пластині тварин дослідники пов'язували з асирійським мистецтвом (Придик 1911, с. 16), або ж відзначали більш синкретичний характер — ірано-урартсько-скіфський (Граков 1971, с. 127) чи греко-іонійський (Piotrovsky, Galanina, Grach 1986, pl. 53), бачили в неї продукцію центру, що був під впливом художніх напрямів Ассирії та Іонії (Кісель 2003, с. 59).

З трьох сторін краї пластини загнуті до середини, причому вздовж цих трьох сторін по самому краю пластини проходить добре помітний гладкий рельєфний валик, окреслюючи межі композиційного поля по периметру. На згині довгих загнутих країв пробиті наскрізні дірочки, причому кожна з дірочок оточена виразними циліндричними задирами, що стирчать назовні пластини. Отже, кожна з дірочок пробивалася зсередини пластини.

Перш ніж озвучити ту чи іншу гіпотезу стосовно використання цієї пластини безпосередньо перед покладенням у могилу, кенотаф чи поминальний комплекс, варто зауважити, що воно могло мати вторинний чи третинний ха-

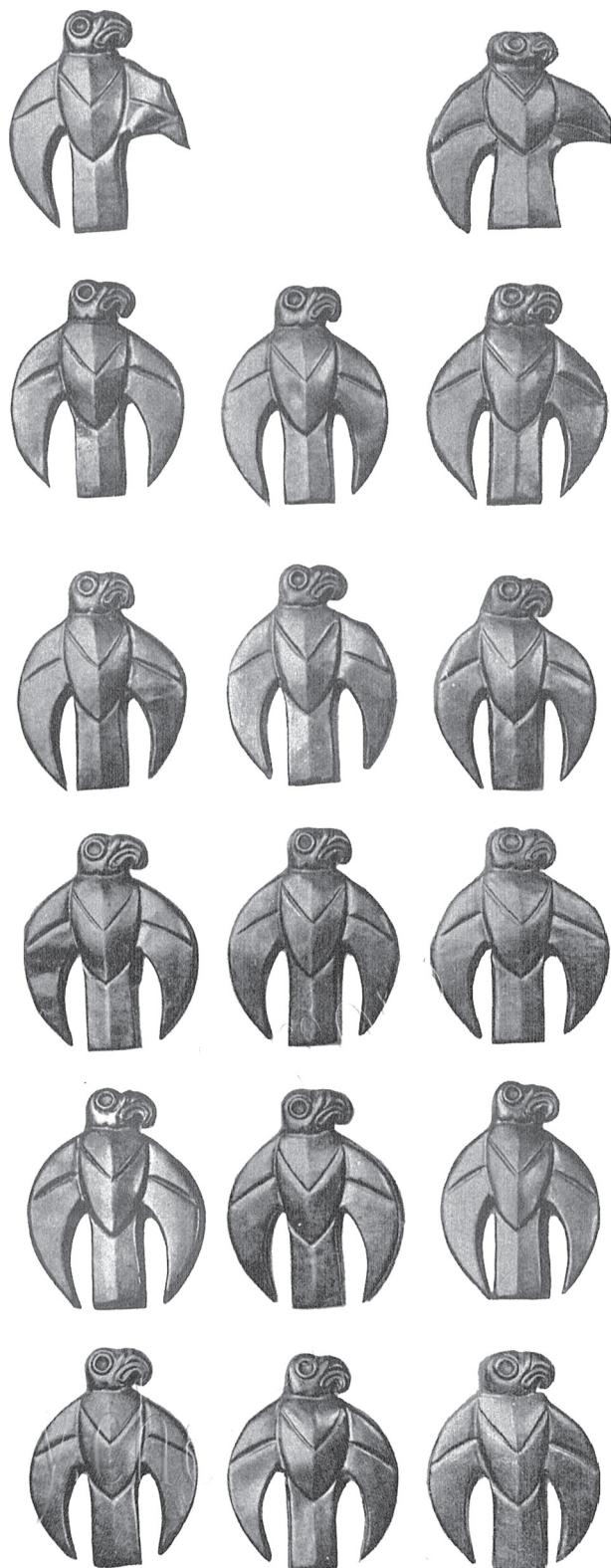

Рис. 2. Золоті пластини із зображення хижого птаха, Лита Могила (за: Придик 1911)

рактир. Саме відтворені на пластині зооморфні образи викликають певні сумніви щодо можливого її виготовлення безпосередньо для декору головної прикраси, якогось ременю чи іншого предмету, де вона використовувалася як своєрідна накладка. Серед знайдених у курганах ран-

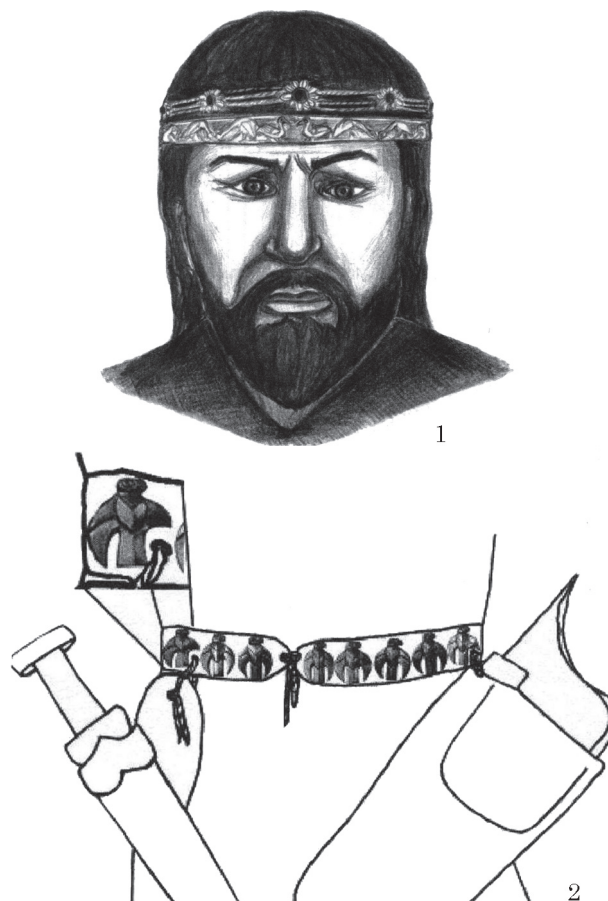

Рис. 3. Графічна реконструкція вигляду прикрас з Литої Могили: 1 — начільні; 2 — портупейний пояс (за: Ліфантій 2014а; 2014б)

ньоскіфської доби прикрас невідомі перелічені предмети, декоровані подібними образами та сюжетами. Поміж тим, дуже схожий декор прикрашав низку виробів іншої категорії матеріальної культури, а саме — металевого коштовного посуду. Насамперед, як приклад можна навести добре відомий золотий кубок, декорований сценами з «історією кози»¹, що походить з гробниці 2 могильника Марлік² на північному заході Ірану. Вся зовнішня поверхня кубка, заввишки 19,5 см, вкрита суцільними зображеннями, що утворюють композицію з чотирьох чи п'яти реєстрів. Кожен з реєстрів репрезентує окремий сюжет, що послідовно — знизу догори — відтворюють образотворчу оповідь про народження, зростання та смерть кози чи козла (рис. 4: 1). Найбільш цікавий саме верхній реєстр, де зображено тричі повторену сцену загибелі гірського козла, а саме — витягнуту горілиць тушу козла

1. Див.: Луконин 1987, рис. на с. 224; Vahdati 2005, pl. I; Negahban 1996b, pls. XVII: A, B; XVIII: A—D; Vahdati, Piller 2018, fig. 41.

2. В. Г. Луконін, ґрунтуючись на стилістичному аналізі, запропонував для кубка дату не раніше другої половини VIII ст. до н. е. (Луконин 1987, с. 226—228). Зараз це поховання датоване в межах кінця XI — X ст. до н. е. (Piller 2007, S. 231, 241; Vahdati, Piller 2018, p. 99, 100).

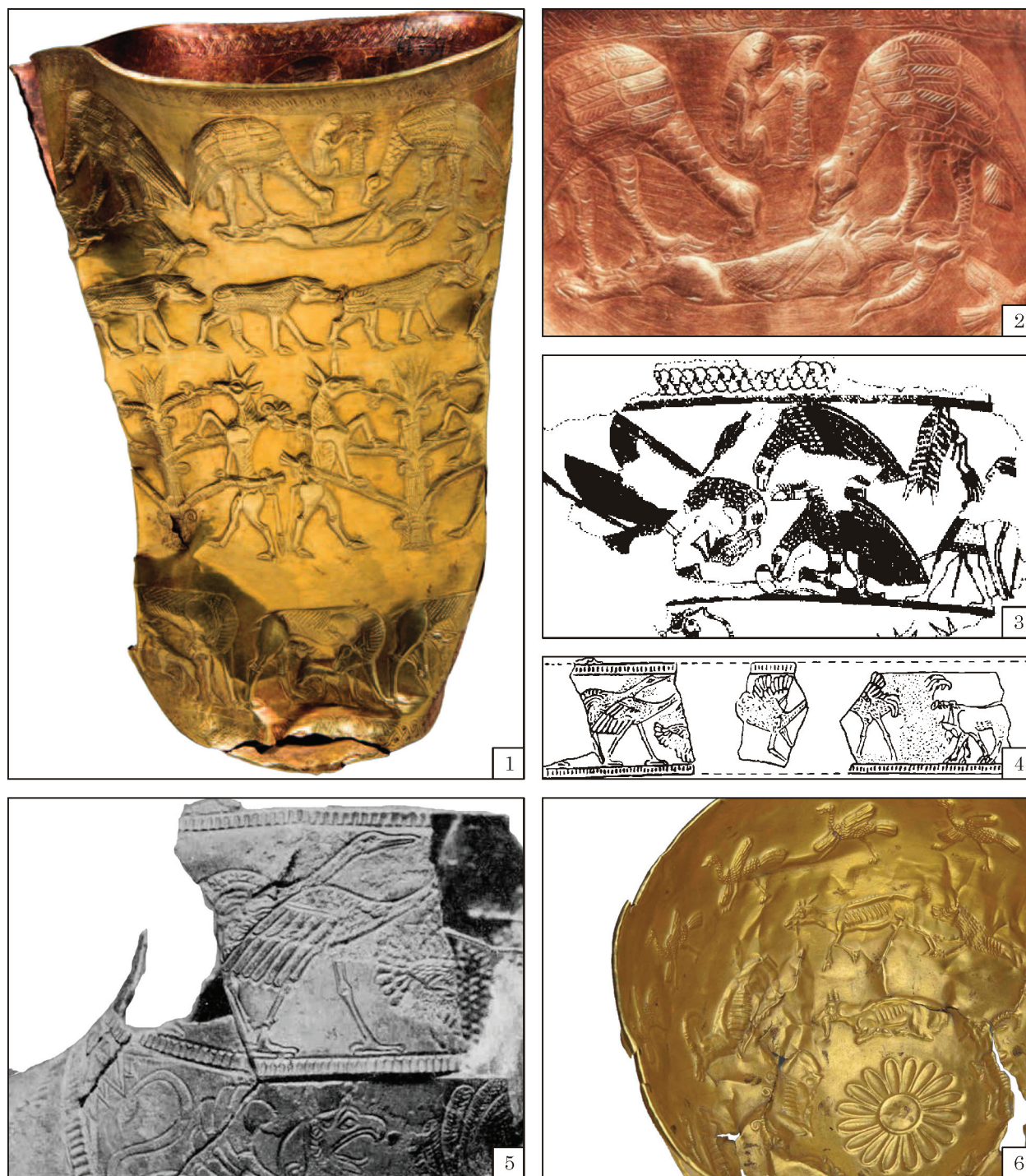

Рис. 4. Металевий посуд, у декорі якого використано зображення птахів: 1, 2 — Марлік, гробниця 2; 3 — Марлік, гробниця 42; 4, 5 — Келермесський курган 3/Ш; 6 — Келермесський курган 1/Ш (за: Максимова 1956; Negahban 1996b; Vahdati 2005; Алексеев 2012; Vahdati, Piller 2018)

дзьобають два цибатих довгошійх стерв'ятники, опутивши донизу голови. Композиційно ця сцена дуже близька зображенню на мельгуновській пластині, де два страуси викльовують долі якусь здобич. Відчуття загальної схожості підсилює зображення між стерв'ятниками маловиразна фігурка, що сидить навпочіпки перед невисоким хрестоподібним деревом, торкаючись передніми лапами поперечної гілки (рис. 4: 2). Цю істоту інтерпретують як ембріон, що символізує нове

народження, чи мавпу — оповідача відтвореної «історії» (Луконин 1987, с. 223). На мельгуновській пластині їй відповідає зображення мавпи. Отже, образи та сюжети, відтворені на верхньому регістрі золотого кубка з могильника Марлік, знаходять низку виразних відповідностей серед персонажів композиції мельгуновської пластини.

Декор посуду представниками авіфауни можна побачити не лише на кубку з гробниці 2

могильника Марлік. Так, у цьому ж могильнику, в гробниці 42¹ були виявлені залишки бронзової посудини, декорованої багатофігурними сюжетами полювання, серед яких є кілька схожих сцен зі стервятниками, що дзьобають впольовану здобич, можливо козла (рис. 4: 3) ².

Є ще кілька прикладів декору посуду зображенням птахів, що походять з пам'яток значно ближчих до Литої Могили за культурним та хронологічним контекстом. Так, «внутрішня» золота чаша з Келермеського кургану 1/III була декорована трьома орнаментальними поясами з різноманітними зооморфними персонажами, де верхній пояс складали 14 страусів, що біжать один за одним (рис. 4: 6; Галанина 1997, с. 226, табл. 2). Верхній орнаментальний пояс срібного з позолотою ритона з Келермеського кургану 3/III, окрім інших персонажів, прикрашають зображення щонайменше п'яти птахів — двох пар цибагих чапель, в одній з яких птахи протипоставлені одна одній (на думку М. І. Максимової, зображена їх бійка: Максимова 1956, с. 232), а в іншій — йдуть в одному напрямку. Ще один птах, видову належність якого через пошкодження визначити важко, летить (рис. 4: 4, 5).

Таким чином, можна констатувати, що відтворені на мельгуновській пластині персонажі за номенклатурою та репрезентованими сюжетами близькі саме до зображень на дорогоцінному посуді, виготовленому близькосхідними майстрами у різний час. Ще одним побіжним аргументом на користь зв'язку мельгуновської пластини якраз із посудом є її товщина. У публікаціях не вказана товщина стінок золотого кубка з гробниці 2 могильника Марлік, хоча зазначено, що кубок виготовлено з «м'якого та дуже тонкого золота» (Negahban 1996a, p. 75). Мені невідомо і товщина мельгуновської пластини, але за розмірів 2,5—2,75 × 11 см її вага складає 11,75 г. Для порівняння — золоті пластини з менадами, що прикрашали жіночий головний убір з кургану 8 Пісочинського могильника, за розмірів 4,7 × 12,5 см та 5,5 × 13,4 см мали масу 10,65 г та 12 г відповідно (Бабенко 2005, с. 124, 280). Отже, пісочинські пластини мали приблизно таку саму масу, при понад вдвічі більших розмірах. Товщина пластин з менадами — найбільш масивних серед пластинчатих аплікацій з колекції Харківського історичного музею імені М. Ф. Сумцова — складає 0,25—0,3 мм (Бабенко 2022, с. 24), а, отже, товщина мельгуновської пластини мала б перевищувати 0,6 мм. Як видається, це завелика товщина для пластини, яку безпосередньо виготовляли для декору головного убору, але цілком прийнятна для посудини з «дуже тонкого золота». Цілком ймовірно, що золотий кубок, який належав до

численних передньоазійських трофеїв скіфів, було пошкоджено, що зробило неможливим його подальший вжиток. Хоча можливо, що для виготовлення більш необхідного та важливого для його господаря предмета могли знівечити і неушкоджену коштовну посудину. З цієї метою зі стінки кубка вирізали продовговату прямокутну пластину, параметри якої відповідали потребам. При цьому значна частина первинної композиції лишилася поза межами пластини — як у горизонтальному напрямку, обірвавши ряд відтворених тварин, так і у вертикальному, обрізавши об'єкт, до якого схилили голови страуси.

Не менш складним є визначення предмета, для декору якого була вирізана ця пластина. Думки багатьох дослідників про використання пластини як прикраси шкіряного ремня — начільної стрічки чи елемента будь-якого військового спорядження, все ж таки гіпотетичні. Але у цьому сенсі варто звернути увагу на певні нюанси способу кріплення пластини на основу. Зазвичай на пластинах по периметру чи кутам прикраси пробивалися наскрізні отвори, через які вона і пришивалася на шкіру чи тканину. На мельгуновській пластині наскрізні отвори пробиті зверху та знизу, на згині гладкого рельєфного валика. Якщо цю пластину дійсно використовували для обклашки шкіряного ремня, то спосіб її кріплення слід визнати не зовсім вдалим — адже нитку чи ремінець (вже не кажучи про можливі цвяшки, якщо саме їх використовували для кріплення) необхідно було протягувати через ребро ремня, що вкрай незручно, особливо, якщо вбивати туди цвяшки. Саме таке розташування наскрізних отворів для кріплення дає підказку, що основа для кріплення могла бути з іншого матеріалу, а саме дерев'яною. Відтак, виходячи з номенклатури скіфської матеріальної культури, найбільш імовірним предметом, який могла прикрашати ця пластина, були піхови для клинкової зброї. Побіжно про це свідчить і абрис пластини, що поволі розширюється до одного краю. Тут варто згадати, що і Г. Ф. Міллер бачив у цій пластині обклашку піхов (Тункина 2006, с. 139). Він, звичайно, не був скіфознавцем, але мав змогу оглянути предмети скарбу відразу після розкопок. Отже, спостерігати ті чи інші нюанси, що були з часом втрачені внаслідок чисток чи інших перипетій.

Цікаво, що вказана пластина, найімовірніше, була не єдиною можливою обклашкою піхов ще одного предмета клинкового озброєння, що входив до складу «мельгуновського скарбу». Практично безсумнівно, саме обклашкою піхов ще одного меча чи кинджала була золота пластина зі скарбу, що дійшла у 26 фрагментах. Ці фрагменти були складені у дві більш цілні пластини — одну невелику, прямокутної форми, іншу — більших розмірів, продовговату, з добре помітним розширенням до одного краю

1. Датовано кінцем XII — XI ст. до н. е. (Piller 2007, S. 229, 230, 241).

2. Див.: Negahban 1996b, fig. 8; Vahdati 2005, pl. III.

Рис. 5. Обкладки клинкового озброєння (у пропорційному масштабі): 1 — фрагмент обкладки піхов парадного меча; 2—4 — обкладки піхов гіпотетичних клинків, Лита Могила (за: Придик 1911; Алексеев 2012)

(рис. 5: 2, 3). Напевне, що обидві пластини належали одному предмету. На усій площині пластини прикрашені ідентичним орнаментом у вигляді кількох рядків опуклих цяткок. У 1932 р. ці пластини були передані до України і втрачені під час евакуації з Харкова (Бабенко 2012, с. 20—27), отже уявлення про них дає лише зображення в публікації Є. М. Прідіка. Показово, що дослідник, лаконічно описуючи ці пластини, порівнював їх саме з пластиною з мавпою та страусами (рис. 5: 2—4), звертаючи увагу на однаковий колір золота та схожу обробку і навіть припускаючи зв'язок цих пластин з одним і тим же предметом (на думку Є. М. Прідіка, шкіряним ремнем). Отвори на цій пластині також були пробиті на загнутих краях, але в деяких із них збереглися золоті цвяшки чи заклепки (Придик 1911, с. 16).

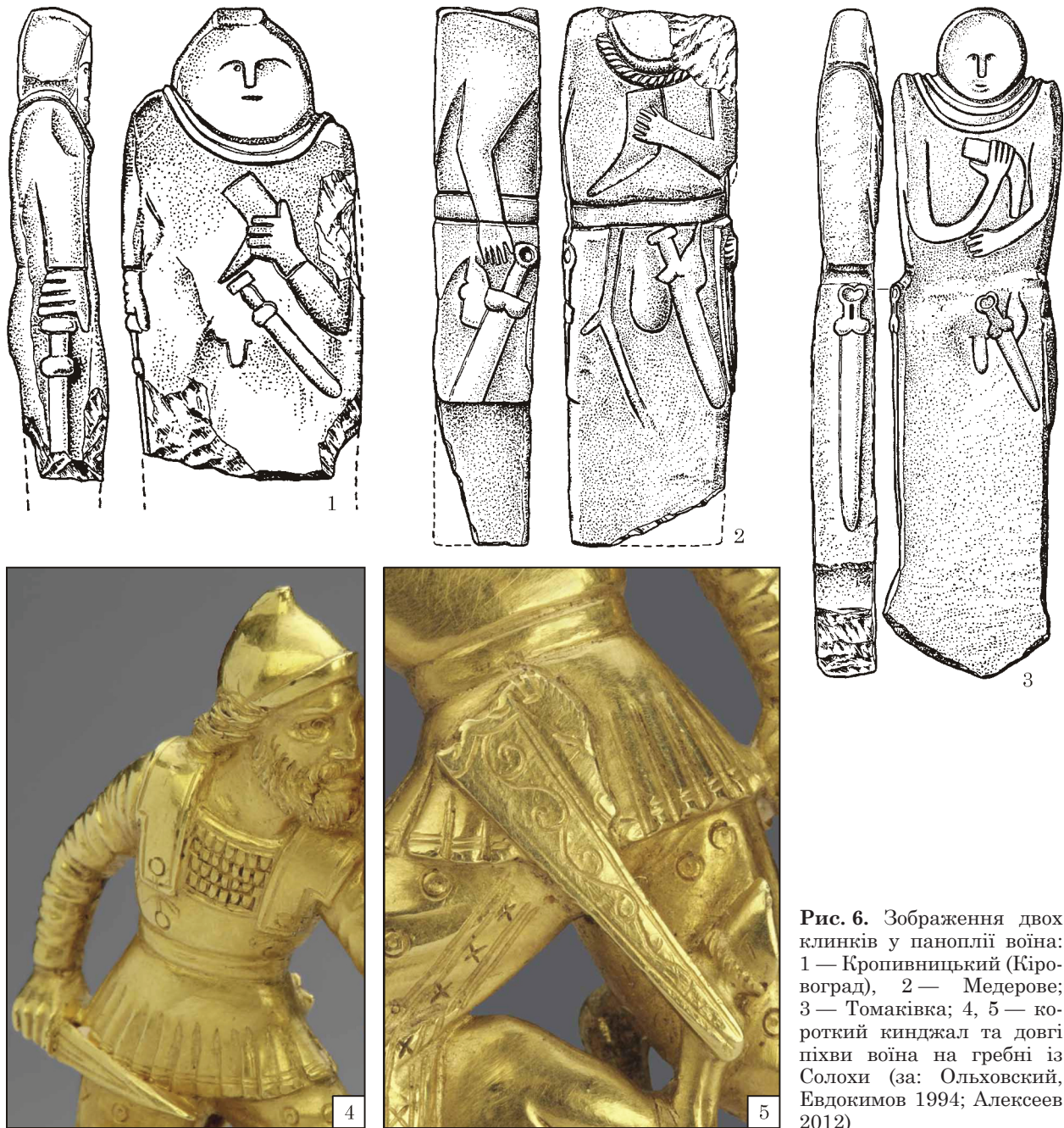
Таким чином, до складу «мельгуновського скарбу», окрім знаменитого меча (рис. 5: 1), що склав пару келермеському, могло входити

ще кілька предметів клинкового озброєння. Навіть якщо кенотаф Литої Могили містив особисте військове спорядження однієї особи, радше вождя чи царя, це не суперечить традиційному складу паноплії скіфського воїна. Ця традиція набула помітного поширення саме в лісостепових пам'ятках скіфського часу, де, за підрахунками О. В. Шелеханя, покладення у могилу двох клинків зафіксовано у 17 комплексах, переважно у похованнях вельможних воїнів (Шелехань 2016, с. 155; Shelekhan 2020, р. 140, tabl. 5.1)¹. Відомі такі поховання і у степових пам'ятках². Як приклад, О. В. Шелехань наводить курган 6 біля Маріуполя (Жданова) (2016, с. 155), а також Шульгівку, Бердянський курган, гробницю воїна в Великій Близниці, де були знайдені два меча чи меч та кинджал, та Чортомлик, з 5 церемоніальними мечами в ніші К камери 5 (Shelekhan 2020, р. 140). Втім, останні могли належати не до особистої зброї, а трофеїв, дипломатичних дарунків, поховальних підношень тощо. Цей перелік доповнює поховання царя з бокової могили Солохи, де два меча — парадний та «простий», лежали ліворуч небіжчика (Манцевич 1969, с. 96—98, рис. 1). Але найкращий приклад може скласти Келермеський курган 1/Ш, де праворуч небіжчика, поряд з парадним мечем, поклали короткий кинджал в дерев'яних піхвах із золотою бутероллю (Галанина 1997, с. 88—90, 223, кат. 4—5).

Традицію використання одним воїном декількох предметів клинкового озброєння наглядно ілюструє зображення меча та кинджала на кам'яних стелах із Кропивницького (Кіровограда), Медерова та Томаківки (рис. 6: 1—3; Ольховський, Евдокимов 1994, кат. 65, 76, 77). Побіжно про неї може свідчити і сцена бою на солоському золотому гребні. Дослідники вже відзначали низку «дивовижностей» екіпіровки персонажів гребня: відсутність луків у гори-

1. Знахідки в одиночних похованнях виявлені в Старшій Могилі, кургані 13 біля с. Кириківка, кургані 461 біля с. Турія, кургані 401 біля с. Журавка, кургані 3, п. 2 біля с. Стеблів, кургані 4 біля с. Бересняги, кургані 512 біля с. Турія, кургані 2 біля с. Вовківці, кургані 13 біля с. Абрамівка, біля Софіївки, кургані 9 біля с. Дуровка, кургані 36 біля с. Колбіно; неясного контексту — у курганах Переп'ятиха та 1 біля с. Близнюки; у парних похованнях — у кургані 46 біля с. Гуляйгородок, кургані 504 біля с. Броварки, кургані 15 біля с. Дуровка.

2. Як приклад, О. В. Шелехань наводить курган 6 біля Маріуполя (Жданова). Серед інших можна назвати поховання царя з бокової могили Солохи (Манцевич 1969, с. 96—98, рис. 1). У Чортомлику, в ніші К камери 5 знайдено п'ять мечів, ще два — в інших місцях (зокрема поруч зі слугою) (Алексеев, Мурзин, Ролле 1991, с. 61, 99—105), але вони могли належати не до особистої зброї, а трофеїв, дипломатичних дарунків, поховальних підношень тощо.

Рис. 6. Зображення двох клинків у паноплії воїна: 1 — Кропивницький (Кіровоград), 2 — Медерове; 3 — Томаківка; 4, 5 — короткий кинджал та довгі піхви воїна на гребні із Солохи (за: Ольховский, Евдокимов 1994; Алексеев 2012)

тах та оббивок на них, піхов для кинджала в одного пішого воїна, а також невідповідність довжини піхов і кинджала у іншого (Jacobson 1995, р. 158—162; Алексеев 2003а, с. 78; Бабенко 2019, с. 266). Тобто, торевт міг відтворити стадію бою, коли його учасники вже загубили частину свого озброєння. У цьому випадку воїн, кінь якого загинув, міг на початку сутички мати два клинка, але втратив довгий меч (піхви від якого підвішені з неналежного, лівого боку) та піхви від кинджала. Цікаво, що і небіжчик з Солохи мав саме два меча.

Але мечі та кинджали були не єдиними елементами клинкової зброї скіфів, що могли зберігатися у піхвах. Відомо кілька випадків спільного виявлення в могилі меча та довгого залізного ножа. Так, у Реп'яховатій Могили

такий ніж спікся з клинком акінака, але на думку авторів публікації, знаходився «явно в додаткових піхвах» (Ильинская, Мозолевский, Тереножкин 1980, с. 40—43, рис. 11—12). С. А. Скорий, який проаналізував шість випадків спільного знаходження меча з залізним ножом¹, дійшов висновку про їх зберігання в одних піхвах, та використання цих ножів для скальпування (Скорий 2022). Утім, довгі ножі, близькі за довжиною до двосічних кинджалів, мали помітне поширення. Їх, на дум-

1. Реп'яхувату Могили доповнили знахідки з курганів 127 та 2/2020 могильника Скоробір, неясного контексту з Білогорського р-ну АР Крим та два випадки з кургану Аржан 2 (Скорий 2022, с. 23—28).

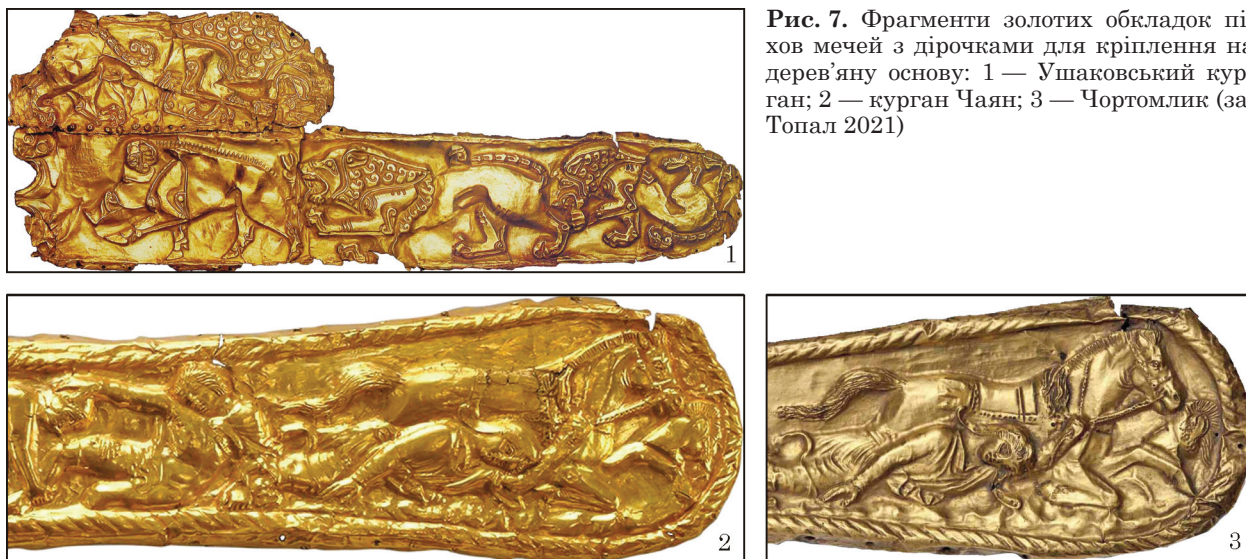

Рис. 7. Фрагменти золотих обкладок піхов мечей з дірочками для кріплення на дерев'яну основу: 1 — Ушаковський курган; 2 — курган Чаян; 3 — Чортомлик (за: Топаз 2021)

ку О. В. Шелеханя, використовували, окрім утилітарних завдань, в ритуальних діях, під час бенкетів або жертвоприношень, залучали як символічну альтернативу зброї в поховальному інвентарі, окремі екземпляри — як, власне, зброю тощо (Shelekhan 2023, р. 293—344).

Отже, власник «мельгуновського скарбу» цілком міг володіти не лише парадним мечем, а й іншим клинковим озброєнням. При цьому, якщо парадний меч та піхови до нього були виготовлені зброярем у спеціалізованій майстерні, то оздоблення інших піхов здійснив менш вмілий майстер, використовуючи доступні матеріали. У інший спосіб було здійснено і кріплення обклашки до дерев'яної основи піхов: шляхом прибивання через отвори цвяшками. Подібне кріплення може видатися менш естетичним, у порівнянні з парадним мечем, але його застосовували майстри і в пізніші часи. Зокрема, у такий же спосіб були закріплені обклашки піхов мечів з Чортомлика, курганів Чаян та Ушаковського тощо (рис. 7: 1—3).

Цілком зрозумілі причини, які могли завадити фіксації залишків додаткового клинкового озброєння у кенотафі. Насамперед це були непрофесійні, більше того — перші розкопки подібного кургану, і копачі не переймалися фіксацією всіх нюансів, особливо недорогоцінних речей. Сам «скарб» виявлено у перекритій кам'яній скрині, на глибині менше 2 м від поверхні насипу. Тобто, середовище зберігання у поєднанні повітря та вологи було доволі агресивним, що сприяло інтенсивній корозії виробів з чорного металу. Ступінь подібної руйнації наочно демонструє повністю знищений клинок парадного меча (Придик 1911, с. 5).

Насамкінець варто ще звернути увагу на характер отворів, пробитих на пластині з мавпою та страусами. Як зазначалося вище, кожен з отворів оточений виразними циліндричними задирками, що стирчать назовні пластини. Виходячи з форми задирок, можна зробити вис-

новок, що отвори на пластині пробивалися зсередини. Зазвичай такі отвори на пластинках проколювалися із зовнішнього боку, не утворюючи назовні таких виразних задирок. Хоча ця практика і не була повсюдною — як приклад, зовнішні задирки, хай і не такі стовбуристі, як на мельгуновській пластині, можна побачити на бляшках з Ульського кургану (Иванчик, Лесков 2015, табл. 31, 32). У той же час зовнішній вигляд обох рядів струнких, однакових задирок на мельгуновській пластині виразно віддзеркалює певні особливості способу її кріплення на основу. Такі стовбуристі задирки малоприйнятні не тільки для кріплення нитками чи ремінцями, а і власне цвяшками. Хоча, можливо, саме задирка охоплювала стрижень цвяшка при кріпленні. Вимагає пояснення і відсутність цвяшків у отворах, адже навряд чи всі вони могли просто випасти, загубитися. Адже щонайменше кілька цвяшків збереглися у розламаний на 26 фрагментів пластині. Як варіант, перед покладенням у кенотаф чи ще раніше пластину з якихось причин могли зняти з піхов, висмикнувши цвяшки. Більш обґрунтована гіпотеза потребує прискіпливого візуального вивчення пластини із залученням трасологічного методу дослідження.

Отже, у запропонованій, звісно гіпотетичній, реконструкції, знайдена у Литій Могилі пластина зазнала під час свого використання кількох функціональних трансформацій. Спочатку це могла бути золота тонкостінна посуда, якою під час передньоазійських походів як трофеєм заволодів майбутній господар «скарбу». Потім з посудини була вирізана прямокутна пластина, якою за допомогою цвяшків оздобили піхови клинкової зброї. Насамкінець її зняли з піхов та поклали до кенотафу, разом з іншим ужитком можновладця.

Бляхи у вигляді птаха. Так само відсутня серед дослідників однастайність і щодо функціонального визначення 17 золотих блях у вигляді

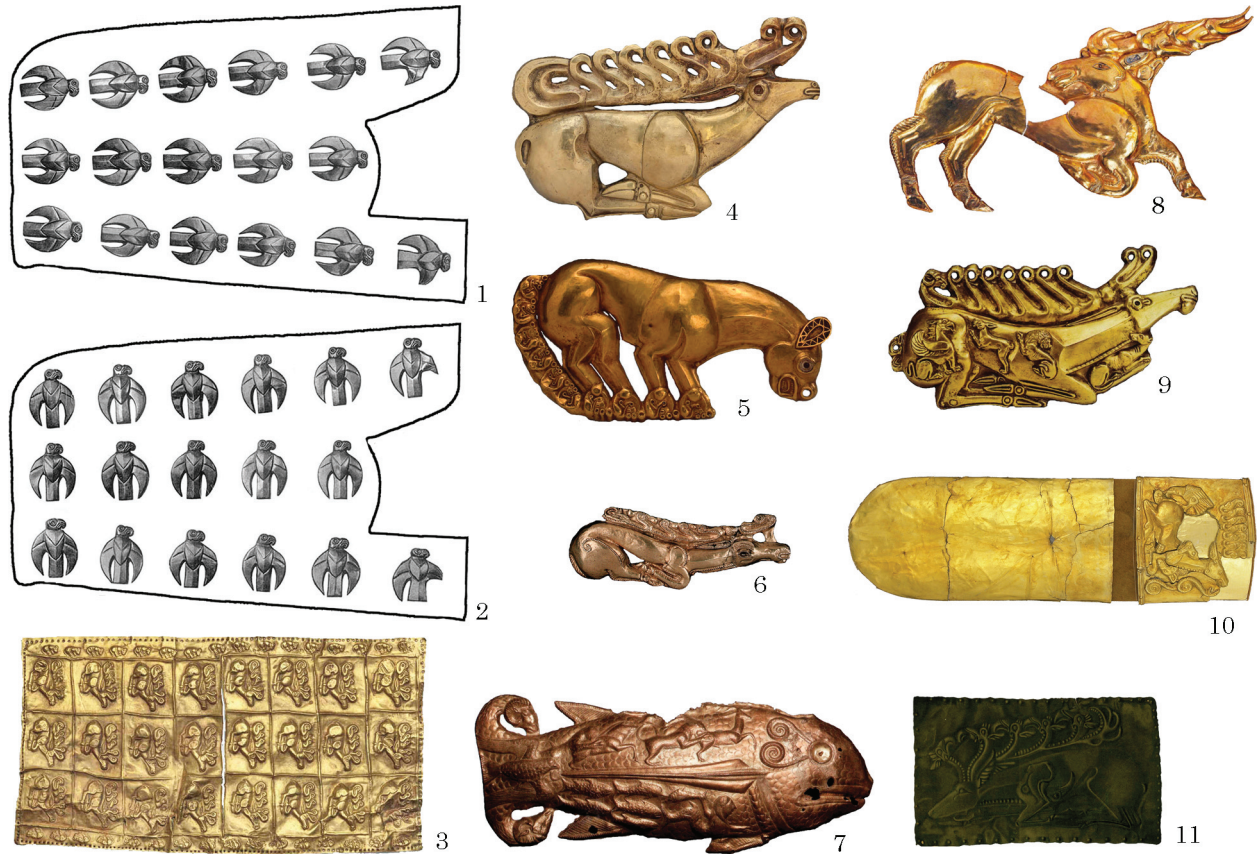

Рис. 8. Золоті оббивки горитів (у пропорційному масштабі): 1, 2 — Лита Могила; 3 — Келермесський курган 4/III; 4 — Костромський курган; 5 — Келермесський курган 1/III; 6 — Тапіосентмартон; 7 — Віташково / Феттерсфельде; 8 — Зельдхаломпуста; 9 — Куль-Оба; 10 — Іллічівський курган; 11 — курган 2 біля с. Оксютинці (за: Бобринський 1894; Придик 1911; Галанина 1997; Алексеев 2012; Полидович 2017; Kemecezi 2007; Nawroth 2007)

птаха (рис. 2). Думка Г. Ф. Міллера про імовірну їх належність до прикрас кінського спорядження (Тункіна 2006, с. 139) підтримки не знайшла. Є. М. Прідік, з огляду на масивність блях (вага кожної від 13,5 до 17,65 г) та товщину петель, вважав можливим їх кріплення лише до товстої шкіряної основи. Відтак запропонував широкий спектр предметів, які могли бути декоровані цими бляхами — від верхнього одягу чи кайми плаща до ремня, пояса чи сагайдака (Придик 1911, с. 17). Прикрасами одягу чи поховального балдахину вважав їх Б. Н. Граков (1971, с. 127). Але поступово все більше дослідників стали вважати ці бляхи саме прикрасами пояса (Черненко 1964, с. 33; 1968, с. 66; Іллінська, Тереножкін 1971, с. 50; Артамонов 1974, с. 69; Ильинская, Тереножкин 1983, с. 104; Мурзин 1984, с. 19; Раевский 1985, с. 182; Погребова, Раевский 1992, с. 125; Яценко 2006, с. 54; Алексеев 2012, с. 120¹; Канторович 2022а, с. 239; 2022b, с. 253). Найвиваженішою прибічницею такої атрибуції є О. В. Ліфантій, яка не лише декларувала, а й аргументувала свою точку зору, запропонувавши графічну реконструкцію декорованого пояса (рис. 3: 2; 2014а, с. 52—56, рис. 1: 5; 2014b, с. 40—43, рис. 3: 1).

1. Окрім пояса, дослідник припускав і можливий декор портупейного ремня.

Але своїх прихильників отримало і припущення Є. М. Прідіка про можливий декор цими бляхами сагайдака чи горита. Зокрема, таку думку В. А. Кіселя зафіксувала у своїй статті І. В. Тункіна (2006, с. 139)². Насамкінець на користь такої атрибуції висловився і Ю. В. Болтрик (2022, с. 164). Я також поділяю цю точку зору і хочу запропонувати декілька аргументів на її користь.

Традиція декору золотими пластинами сагайдаків чи, радше, горитів існувала упродовж усього скіфського часу — від архаїчної доби (Келермесський курган 1/III та ін.) до IV ст. до н. е. (горити «чортотлицької» серії). Окрім Європейської Скіфії, вона поширилася у степовому поясі зі сходу (курган Аржан 2) на захід (комплекс Віташково / Феттерсфельде, Зельдхаломпуста, Тапіосентмартон). Вибірку «парадних» горитів, ґрунтовно вивчених Є. В. Черненком (1981, с. 29—93), з часом доповнили не лише нові знахідки (Соболева Могила, Скоробор), а й переосмислення функціонального призначення великих золотих блях у вигляді різних тварин (олень, пантера, риба). Їх довго

2. В особистій переписці В. А. Кісель припустив, що ця думка могла бути викладена ним під час усної розмови з І. В. Тункіною.

помилково вважали прикрасами щитів, але згодом переконливо атрибутували як оббивки футлярів для стріл (Алексеев 1996, с. 130—134; 2014, с. 69—74; Полідович 2017, с. 93—95).

За формою, композицією, відтвореними образами, золоті оббивки горитів вирізняються значним розмаїттям (рис. 8: 3—11). Для декору горитів використовували як суцільні великі пластини, так і набори бляшок — однієї серії або декількох типів. За формою пластини могли бути фігурними, що повторювали контур відтвореного образу, прямокутними або підпорядкованими формі власне горита (оббивки парадних горитів IV ст. до н. е.). Відтворений на великих пластинах образ міг бути умовно одним (не рахуючи трансформації кінцівок, хвоста тощо відповідно традицій звіриного стилю) або ж розтиражованим у великій кількості (на прямокутній пластині з Келермеського кургану 4/III зображено 24 олені у три ряди та два ланцюжки по 16 пантер). Зооморфні персонажі зображувались як повнофігурними, так і редукованими, їх номенклатура широка — це копитні тварини, хижакі, птахи, відомі також риби і змії, в деяких випадках об'єднані спільним сюжетом. Пізніше на оббивках горитів з'являються фантастичні істоти (грифони, дракони), рослинна символіка, антропоморфні персонажі. Останні репрезентовані як суто грецькими (сцени з життя Ахілла), так і місцевими сюжетами (битва літніх та молодих воїнів на гориті із Солохи; міксаморфний персонаж («шаман») на гориті із Соболевої Могили; битва героя з чудовиськом на «горитах» пекторалі з Товстої Могили).

Цей побіжний огляд наочно демонструє відсутність якихось усталених традицій у декорванні горитів золотими прикрасами. Трансформації у часі в цілому відповідали загальним тенденціям розвитку скіфського та греко-скіфського мистецтва. На думку Ю. Б. Полідовича, поступова зміна образної та світоглядної основ декору горитів віддзеркалилась у переході від образів та символіки світового дерева (серед яких — і образ хижого птаха) до сцен шматування, військових сутичок та життєпису героїв (Полідович 2017, с. 89—103). Єдиним знаменником, що об'єднував це розмаїття, був матеріал, з якого виготовлені пластини. Це священне та блискуче золото, метал воїнів (Михайлин 2005, с. 26), який надавав горитам такого ж блиску¹.

Імовірно використання 17 блях-птахів з Литої Могили для декору саме горита цілком від-

повідає композиційним чи художнім традиціям скіфського часу. Нашиті у три вертикальні чи горизонтальні ряди 17 блях займали ділянку, цілком пропорційну розмірам суцільних великих пластин з курганів Келермеських 1/III та 4/III, Костромського, Куль-Оби тощо (рис. 8: 1, 2). Аналогічну за структурою композицію, утворену трьома рядами зображень того самого образу (оленя), відтворено на прямокутній пластині з Келермеського кургану 4/III (рис. 8: 3). З більш віддалених регіонів відомі випадки декорування горитів серійними вирізними бляхами. Так, 14 бляшками-оленьми було прикрашено горит 5 Шиликтинського кургану (Черников 1965, с. 25—31, табл. VIII, IX, XI, XII). Для декору горита з кургану Аржан-2 використали 312 блях із зображенням вепра (244 «великих» та 68 «малих») та 17 із зображенням котячого хижака (Чугунов, Парцингер, Наглер 2017, с. 48—50, табл. 16; 17; 42: 6, 7; 44).

Серед численних образів, використаних майстрами для декору горитів, є і хижі птахи. Зокрема, горит з Вітової Могили прикрашали 11 голівок хижого птаха та велика кругла пластина, орнаментована по колу «меандром» з протипоставлених пташиних голівок (рис. 9: 5, 6; Zakharow 1932, р. 70, 71, 78, fig. 12; 15; Черненко, 1981, с. 44, рис. 27: 2). Окрім цього, у пантер на горитах з Вітової Могили та Опішлянки лопатка з плечем, кінці лап та хвоста трансформовані у пташині голівки (рис. 9: 3, 4). Пташиними голівками закінчуються хрестоподібні бляхи «ольвійського» типу (рис. 9: 2; тип 3 першої групи, за Ю. Б. Полідовичем), які зазвичай також пов'язують із горитами (Полідович 2000, рис. 2: 1—7; 2017, с. 92, 93). Вже в іншій стилістиці повнофігурні чи редуковані зображення птахів відтворені на оббивках горитів більш пізнього часу. Так, хижого птаха зображено на хвості риби з Віташково (рис. 8: 7). На пластині з кургану 2 біля с. Оксютинці кінчики рогів оленя трансформовані у пташині голівки (рис. 8: 11). На деяких оббивках горитів птахи входять до складу сюжетних груп саме як хижакі. На пластині з Іллічівського кургану відтворено сцену нападу на оленя орла, котячого хижака та змії (рис. 8: 10; Полідович 2017, рис. 1). На оббивках горитів з Дорт-Оби та Семибратнього кургану орел несе у дзьобі зайця (Артамонов 1966, табл. 113; 194).

Наступним аргументом на користь можливого використання мельгуновських птахів як прикрас горита є спосіб їх кріплення до шкіряної основи. Кріпилися бляхи за допомогою петельок, зігнутих у кільце із широкої смужки та припаяних до зворотного звгнутого боку бляхи. У 16 блях були припаяні по чотири таких петельки (у двох блях по одній петельці було відламано). Ще у одній бляхи було лише дві петельки (рис. 10: 1, 2; Придик 1911, с. 17). Практично ідентичними петельками із зігнутої у кільце смужки кріпилася до горита плас-

1. Цікаво, що про любов скіфів саме до блискучих горитів, хоча і в іншому контексті, оповідав Геродот: «...Багато із них із шкіри мертвих ворогів, здертої з правиці з нігтями, роблять собі чохли для сагайдаків. Адже людська шкіра досить щільна і блискуча і мабуть від усіх інших вирізняється своїм блиском і білим кольором» (Herod, IV, 64). Переклад з грец. (Геродот 1993, с. 194).

Рис. 9. Зображення птахів на металевих прикрасах горитів: 1 — Лита Могила; 2 — п. 10/1912, Ольвійський некрополь; 3 — Опішлянка; 4—6 — Вітова Могила (за: Piotrovsky, Galanina, Grach 1986; Пуголовков 2022)

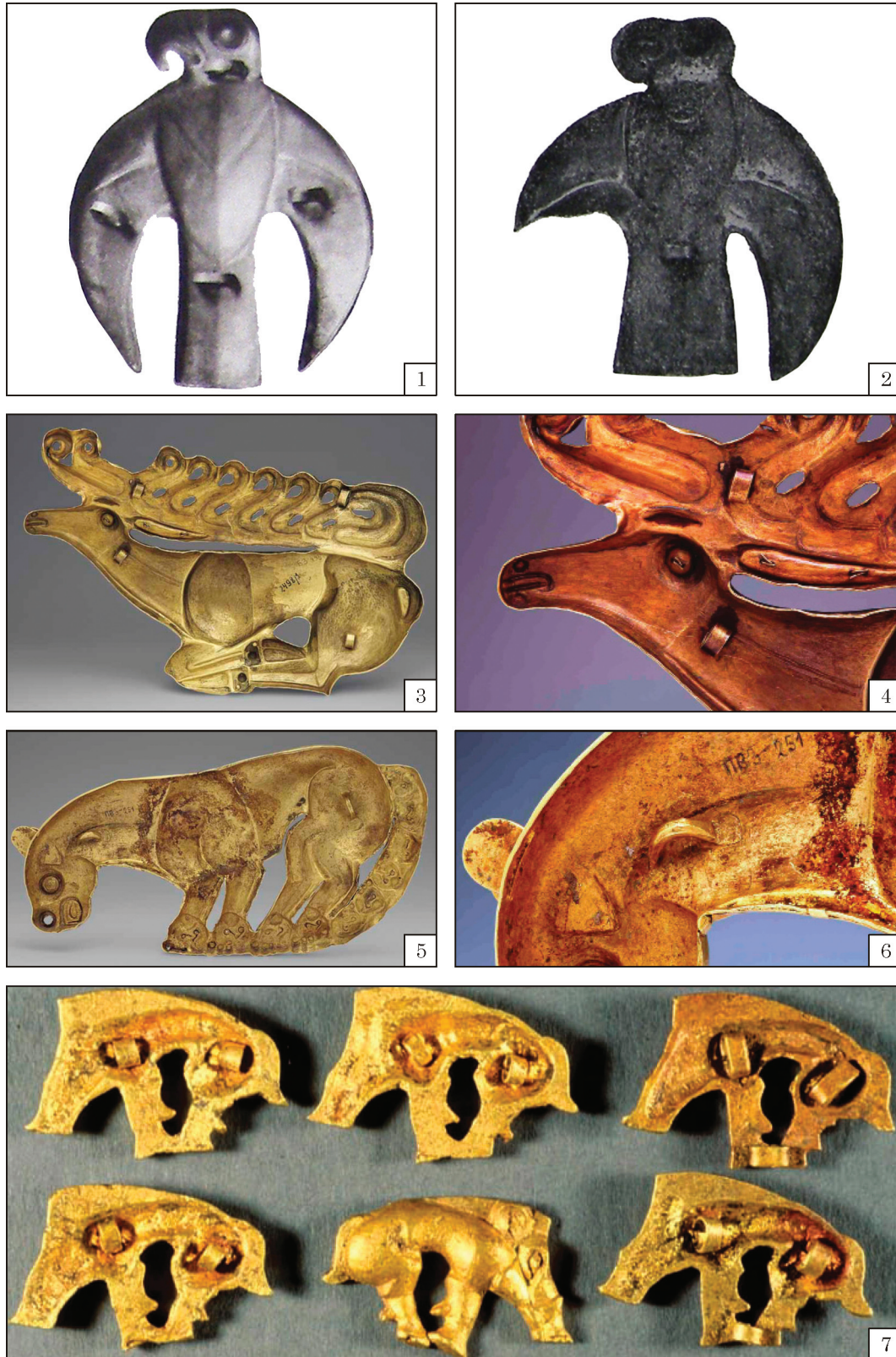
тина-олень із Костромського кургану (рис. 10: 3, 4). І такі ж кілечка були припаяні до зворотного боку бляшок із зображенням ведмедів та котятчих хижаків, що прикрашали горит із кургану Аржан 2 (рис. 10: 7; Чугунов, Парцигер, Наглер 2017, рис. 160; табл. 16: 1, 2; 17: 1, 2). Петельки для кріплення на зворотному боці мали і бляшки горитів з Опішлянки та Вітової Могили (Zakharov 1932, р. 70, 71, 78; Черненко 1981, с. 45). Хоча для кріплення пластин до основи могли використовувати і петельки іншої конструкції: зокрема на пластині-пантері з Келермеського кургану 1/III до зворотного боку припаяні округлі у перетині шматочки дроту, кінці яких сильно розкуті та розплющені при прикріпленні (рис. 10: 5, 6).

Варто зауважити, що у дослідників не існувало сумнівів щодо наявності сагайдака чи горита серед предметів «Мельгуновського скарбу». Ще Г. Ф. Міллер здогадувався про ймовірний зв'язок стрижня-застібки із сагайдаком (Тункина 2006, с. 140). Є. М. Прідик висловив невпевнене припущення про можливу належність до сагайдака залізних цвяшків із голівками-розетками, обтягнутими золотими пластинами (Придик 1911, с. 20). Впевненість Є. В. Черненка щодо існування горита ґрунтувалася не стільки на знахідці 40 бронзових наконечників стріл, скільки на наявності у складі скарбу коштовної жолобчастої бронзової, обтягнутої золотою пластинкою, застібки-стрижня, кінці якої були оформлені у вигляді

голівок лева¹. Однак дослідник констатував, що «мізерні залишки горита... не дозволяють здійснити його реконструкцію» (Черненко 1981, с. 31). Переконавання дослідника про належність блях-птахів до прикрас саме пояса не зазнало змін (Черненко 1964, с. 33; 1968, с. 66; Černenko 2006, S. 61, 65, 66, Taf. 20: 357). Певною мірою ця точка зору була обумовлена намаганням збільшити джерельну базу цього виду обладунку. Показово, що «мельгуновський пояс» не згадують ані А. П. Манцевич у своєму зводі скіфських поясів з колекції Ермітажу (1940, с. 28, 29), ані А. І. Мелюкова, яка вже встигла залучити до своєї монографії ранню статтю Є. В. Черненка про пояси і була знайома з висновками її автора про атрибуцію «пояса» з Литої Могили (Мелюкова 1964, с. 74, 75).

Утім, якщо горит входив до складу «скарбу», а це практично доведений факт, то статус його власника — царя (Алексеев 2003b, с. 276), володаря таких інсигній як коштовний меч та діадема, повинен був передбачати і володіння горитом з коштовним покриттям, що був ще одним символом високої ієрархії його власника. З одного боку, це повністю відповідало усталеним скіфським традиціям насамперед архаїчної доби. Царю, власнику одного з найкоштовніших мечів Скіфії, личив за статусом не шкіря-

1. Зв'язок цієї застібки з горитом зараз загально-визнаний (Галаніна 1997, с. 112—114; Алексеев 2003b, с. 116).

Рис. 10. Петлі на зворотному боці пластин та блях: 1, 2 — Лита Могила; 3, 4 — Костромський курган; 5, 6 — Келермеський курган I/III; 7 — Аржан 2 (за: Придик 1911; Алексеев 2012; 2014; Чугунов, Парцингер, Наглер 2017)

ний горит з однією, ледь помітною застібкою, а парадний, «блискучий» футляр для стріл. З іншого боку, за площею покриття, за відтвореними образами, за можливим композиційним

рішенням та способом кріплення до основи ці 17 блях з «мельгуновського скарбу» знаходять повну відповідність серед коштовних горитів архаїчної доби.

Висновки. Таким чином, переосмислення функціонального значення деяких предметів зі складу «мельгуновського скарбу» не змінює в цілому уявлення про його власника, а лише яскравіше підкреслює високий соціальний статус та домінування військової складової серед відібраних до кенотафу речей. Запропоновані атрибуції, що передбачають можливу наявність у поховальному комплексі кількох предметів клинкового озброєння та горита з покриттям коштовними пластинами, знаходять повну відповідність серед усталених традицій скіфської культури.

Подяки. Висловлюю подяку Каспару Майеру та Станіславу Заднікову за можливість ознайомитися з малодоступними роботами, а також Юрію Полідовичу за цінні вказівки та зауваження, надані під час роботи над статтею.

ЛІТЕРАТУРА

- Алексеев, А. Ю. 1996. О так называемых «нащитных эмблемах» скифской эпохи. В: Пиотровский, Ю. Ю. (ред.). *Между Азией и Европой. Кавказ в IV—I тыс. до н. э.* Санкт-Петербург: Государственный Эрмитаж, с. 130-134.
- Алексеев, А. Ю. 2003а. Гребень из кургана Солоха и скифские цари V—IV веков до н. э. *Археологический сборник Государственного Эрмитажа*, 36, с. 72-88.
- Алексеев, А. Ю. 2003б. *Хронография Европейской Скифии VII—IV веков до н. э.* Санкт-Петербург: Государственный Эрмитаж.
- Алексеев, А. Ю. 2012. *Золото скифских царей из собрания Эрмитажа.* Санкт-Петербург: Государственный Эрмитаж.
- Алексеев, А. Ю. 2014. Большие бляхи в виде животных — украшения скифских горитов. *История оружия*, 10, с. 69-74.
- Алексеев, А. Ю., Мурзин, В. Ю., Ролле, Р. 1991. *Чертомлык. Скифский царский курган IV в. до н. э.* Киев: Наукова думка.
- Артамонов, М. И. 1966. *Сокровища скифских курганов в собрании Государственного Эрмитажа.* Прага: Артия; Ленинград: Советский художник.
- Артамонов, М. И. 1974. *Киммерийцы и скифы: (от появления на исторической арене до IV в. до н. э.)* Ленинград: ЛГУ.
- Бабенко, Л. И. 2005. *Песочинский курганный могильник скифского времени.* Харьков: Райдер.
- Бабенко, Л. И. 2012. К истории коллекции предметов из Литога (Мельгуновского) кургана. *Российская археология*, 3, с. 20-27.
- Бабенко, Л. И. 2019. Военная тематика пекторали из Толстой Могили. *Stratum plus*, 3, с. 261-284.
- Бабенко, Л. І. 2022. Про техніку виготовлення псевдокручених джгутів пекторалі з Товстої Могили. *Археологія і давня історія України*, 1, с. 19-32.
- Бессонова, С. С. 1990. Скифские погребальные комплексы как источник для реконструкции идеологических представлений. В: Зубарь, В. М. (ред.). *Обряды и верования древнего населения Украины.* Киев: Наукова думка, с. 17-40.
- Бобринский, А. А. 1894. *Курганы и случайные археологические находки близ местечка Смелы. III: Дневники раскопок 1887—1889 гг.* Санкт-Петербург: В. С. Балашев и Ко.
- Бокий, Н. М. 1992. Мельгуновский курган — исследование и версии. В: *Киммерийцы и скифы. Тезисы докладов международной научной конференции, посвященной памяти А. И. Тереножкина.* Мелитополь, с. 13-14.
- Бокий, Н., Могилов, А. 2014. Новое о Мельгуновском кургане. *Наукові записки. Серія: Історичні науки*, 21, с. 26-51.
- Болтрик, Ю. В. 2022. Лита Могила. Хто влаштував найбільше поховальне вогнище? В: Гершкович, Я. П., Гречко, Д. С. (ред.). *Археологія України за роки Незалежності.* Київ: ІА НАН України, с. 161-172.
- Болтрик, Ю. В., Фіалко, Е. Е. 2013. Мебель из скифских погребальных комплексов. *Боспорские исследования*, XXVIII, с. 159-210.
- Болтрик, Ю., Шелехань, О., Собчук, В. 2020. Дослідження залишків Литої Могили. *Археологічні дослідження в Україні 2019 р.*, с. 120-123.
- Галанина, Л. К. 1997. *Келермесские курганы. «Царские» погребения раннескифской эпохи.* Москва: Палеограф.
- Геродот. 1993. *Історії в дев'яти книгах.* Передмова, переклад, примітки А. О. Білецького. Київ: Наукова думка.
- Граков, Б. Н. 1971. *Скифы. Научно-популярный очерк.* Москва: МГУ.
- Иванчик, А. И., Лесков, А. М. (ред.). 2015. *Ульские курганы. Культурно-погребальный комплекс скифского времени на Северном Кавказе. Corpus tumulorum scythicorum et sarmaticorum*, 2. Москва; Берлин; Бордо: Палеограф.
- Ильинская, В. А., Мозолевский, Б. Н., Тереножкин, А. И. 1980. Курганы VI в. до н. э. у с. Матусов. В: Тереножкин, А. И. (ред.). *Скифия и Кавказ.* Киев: Наукова думка, с. 31-63.
- Ильинская, В. А., Тереножкин, А. И. 1983. *Скифия VII—IV вв. до н. э.* Киев: Наукова думка.
- Іллінська, В. А., Тереножкін, О. І. 1971. Скіфський період. В: Тереножкін, О. І. (ред.). *Археологія Української РСР в 3-х томах.* 2: Скіфо-сарматська та антична археологія. Київ: Наукова думка, с. 8-184.
- Канторович, А. Р. 2022а. *Искусство скифского звериного стиля Восточной Европы (классификация, типология, хронология, эволюция): в двух томах.* 1. Москва: МГУ.
- Канторович, А. Р. 2022б. *Искусство скифского звериного стиля Восточной Европы (классификация, типология, хронология, эволюция): в двух томах.* 2. Москва: МГУ.
- Кисель, В. А. 2003. *Шедевры ювелиров Древнего Востока из скифских курганов.* Санкт-Петербург: Петербургское востоковедение.
- Клочко, Л. С. 1982. Скифские налобные украшения VI—III вв. до н. э. В: Баран, В. Д. (ред.). *Новые памятники древней и средневековой художественной культуры.* Киев: Наукова думка, с. 37-53.
- Клочко, Л. С. 2009. Чоловічі головні убори на землях Скіфії. В: Бессонова, С. С. (ред.). *Эпоха раннего железа. Сборник научных трудов к 60-летию С. А. Скорого.* Киев; Полтава, с. 167-183.
- Лифантій, О. В. 2014а. Золотые украшения из Мельгуновского кургана. *Наукові записки. Серія: Історичні науки*, 21, с. 52-60.
- Ліфантій, О. В. 2014б. Золоті прикраси одягу з ранніх скіфських комплексів. *Боспорские исследования*, XXX, с. 39-53.
- Луконин, В. Г. 1987. Золотой сосуд с «историей козы» из Марлика. В: Пиотровский, Б. Б., Бонгард-

Левин, Г. М. (ред.). *Центральная Азия. Новые памятники письменности и искусства*. Москва: Наука, с. 223-232.

Максимова, М. И. 1956. Ритон из Келермеса. *Советская археология*, XXV, с. 215-235.

Манцевич, А. П. 1941. О скифских поясах. *Советская археология*, VII, с. 19-30.

Манцевич, А. П. 1969. Парадный меч из кургана Солоха. В: Златковская, Т. Д., Мелюкова, А. И. (ред.). *Древние фракийцы в Северном Причерноморье*. Материалы и исследования по археологии, 150. Москва: Наука, с. 96-118.

Мелюкова, А. И. 1964. *Вооружение скифов*. Свод археологических источников, Д 1-4. Москва: Наука.

Михайлин, В. Ю. 2005. *Тропа звериных слов: Пространственно-ориентированные культурные коды в индоевропейской традиции*. Москва: Новое литературное обозрение.

Мурашин, В. Ю. 1984. *Скифская архайка Северного Причерноморья*. Киев: Наукова думка.

Ольховский, В. С., Евдокимов, Г. Л. 1994. *Скифские изваяния VII—III вв. до н. э.* Москва.

Погребова, М. Н., Раевский, Д. С. 1992. *Ранние скифы и Древний Восток: к истории становления скифской культуры*. Москва: Наука.

Полидович, Ю. Б. 2013. Мельгуновский тип изображения птиц в скифском искусстве (к вопросу о начальном этапе формирования «звериного стиля»). В: *Иранский мир II—I тыс. до н. э. VI: Материалы международной научной конференции, посвященной памяти Э. А. Грантовского и Д. С. Раевского*. Москва: Институт Востоковедения РАН, с. 89-100.

Полидович, Ю. Б. 2017. Пластина-обкладка горита из кургана первой половины V в. до н. э. у с. Ильичёво (Крым). В: Ключко, Л. С., Полидович, Ю. В. (ред.). *Музейні читання. Матеріали наукової конференції «Ювелірне мистецтво — погляд крізь віки» (21—22 листопада 2016 р.)*. Київ: Фенікс, с. 89-109.

Полидович, Ю. Б. 2000. Скифські хрестоподібні бляхи. *Археологія*, 1, с. 35-48.

Полидович, Ю. Б. 2014. Зображення хижих птахів з Литого (Мельгуновського) кургану. *Наукові записки. Серія: Історичні науки*, 21, с. 61-72.

Придик, Е. М. 1911. *Мельгуновский клад 1763 года*. Материалы по археологии России, 31. Санкт-Петербург: Главное управление уделов.

Пуголовок, Ю. 2022. Вітова могила. *Археологічна спадщина, вкрадена Росією: інформаційно-просвітницька кампанія*, 7 (online). Співпраця археологів України. Режим доступу: <http://www.vgosau.kiev.ua/povunpu/proekty/1297-vypusk-7> (Дата звернення 21 лютого 2022).

Раевский, Д. С. 1985. *Модель мира скифской культуры. Проблемы мировоззрения ираноязычных народов евразийских степей I тысячелетия до н. э.* Москва: Наука.

Скорый, С. А. 2022. Длинный железный нож в комплекте с акинаком у евразийских кочевников раннего железного века: археологическая версия к одному из пассажей Геродота. *Археология Казахстана*, 4, с. 19-43.

Топал, Д. А. 2021. *Акинак на западе скифского мира*. Biblioteca «Tyragetia», XXXV. Кишинэу: Muzeul Național de Istorie a Moldovei.

Черненко, Е. В. 1968. *Скифский доспех*. Киев: Наукова думка.

Черненко, Е. В. 1981. *Скифские лучники*. Киев: Наукова думка.

Черненко, Е. В. 1964. Скифські бойові пояси. *Археологія*, XVI, с. 27-48.

Черников, С. С. 1965. *Загадка Золотого кургана*. Москва: Наука.

Чорний, О. 2014. Нінель Михайлівна Бокій — дослідник Мельгуновського кургану. *Наукові записки. Серія: Історичні науки*, 21, с. 73-79.

Чугунов, К. В., Парцингер, Г., Наглер, А. 2017. *Царский курган скифского времени Аржан 2 в Туве*. Новосибирск: ИАЭТ СО РАН.

Шелехань, О. В. 2016. *Мечі та кинджали скіфського часу Східноєвропейського Лісостепу*. Дисертація канд. істор. наук. ІА НАН України.

Ястребов, В. Н. 1894. Опыт топографического обозрения древностей Херсонской губ. *Записки Императорского Одесского Общества Истории и Древностей*, 17, с. 63-177.

Яценко, С. А. 2006. *Костюм древней Евразии: ираноязычные народы*. Москва: Восточная литература.

Cernenko, E. V. 2006. *Die Schutz Waffen der Skythen*. Stuttgart: Steiner.

Jacobson, E. 1995. *The Art of the Scythians: the interpenetration of cultures at the edge of the Hellenic world*. Handbuch der Orientalistik, 2. Leiden; New York; Köln: Brill.

Kemeczei, T. 2007. Denkmäler skythisch geprägter Eliten im Donau-Thiess-Gebiet. In: Parzinger, H. (ed.). *Im Zeichen des goldenen Greifen. Königsgräber der Skythen*. München; Berlin; London; New York: Prestel, S. 310-317.

Nawroth, M. 2007. Der Goldfund von Vetttersfelde: Vom Schwarzen Meer in die Lausitz. In: Parzinger, H. (ed.). *Im Zeichen des goldenen Greifen. Königsgräber der Skythen*. München; Berlin; London; New York: Prestel, S. 318-327.

Negahban, E. O. 1996a. *Marlik: the complete excavation report*. 1: Text. Philadelphia: University Museum, University of Pennsylvania.

Negahban, E. O. 1996b. *Marlik: the complete excavation report*. 2: Illustrations. Philadelphia: University Museum, University of Pennsylvania.

Piller, Ch. 2007. *Untersuchungen zur relativen Chronologie der Nekropole von Marlik*. Dissertation an der Fakultät für Kulturwissenschaften der Ludwig-Maximilians-Universität, München.

Piotrovsky, B., Galanina, L., Grach, N. 1986. *Scythian Art. The legacy of the Scythian world: mid-7th to 3rd century BC*. Leningrad: Aurora.

Shelekh, O. 2020. *Swords and daggers of the Scythian forest-steppe*. Oxford: British Archaeological Reports Publishing.

Shelekh, O. 2023. Long Knives of the Scythian Culture: Tool or Weapon? *Ancient Civilizations from Scythia to Siberia*, 28, 2, p. 291-342.

Vahdati, A. A. 2005. Another Look at the Gold Vessel with the So-called «Story of Life» from Marlik. *Bāstāndenāsi*, 1, p. 39-51 (in Persian).

Vahdati, A. A., Piller C. K. 2018. *Marlik: Glory of the Iron Age Culture of Gilan*. Tehran: National Museum of Iran; Gilan: Rasht Museum.

Zakharow, A. A. 1932. I. A. Zaretsky's excavations in the Government of Kharkov. *Eurasia Septentrionalis Antiqua*, 7, p. 59-81.

REFERENCES

Alekseev, A. Iu. 1996. O tak nazyvaemykh «nashchitnykh emblemakh» skifskoi epokhi. In: Piotrovskii, Iu. Iu. (ed.). *Mezhdru Aziei i Evropei. Kavkaz v IV—I tys. do n. e.* Sankt-Peterburg: Gosudarstvennyi Ermitazh, s. 130-134.

- Alekseev, A. Iu. 2003a. Greben iz kurgana Solokha i skifskie tsari V—IV vekov do n. e. *Arkheologicheskii sbornik Gosudarstvennogo Ermitazha*, 36, s. 72-88.
- Alekseev, A. Iu. 2003b. *Khronografiia Evropeiskoi Skifi VII—IV vekov do n. e.* Sankt-Peterburg: Gosudarstvennyi Ermitazh.
- Alekseev, A. Iu. 2012. Zoloto skifskikh tsarei iz sobraniia Ermitazha. Sankt-Peterburg: Gosudarstvennyi Ermitazh.
- Alekseev, A. Iu. 2014. Bolshie bliakhi v vide zhivotnykh — ukrasheniia skifskikh goritov. *Istoriia oruzhiia*, 10, s. 69-74.
- Alekseev, A. Iu., Murzin, V. Iu., Rolle, R. 1991. *Chertomlyk. Skifskii tsarskii kurgan IV v. do n. e.* Kyiv: Naukova dumka.
- Artamonov, M. I. 1966. *Sokrovishcha skifskikh kurganov v sobranii Gosudarstvennogo Ermitazha*. Praga: Artiia; Leningrad: Sovetskii khudozhnik.
- Artamonov, M. I. 1974. *Kimmeriitsy i skify: (ot poivavleniia na istochnik arene do IV v. do n. e.* Leningrad: LGU.
- Babenko, L. I. 2005. *Pesochinskii kurgannyi mogilnik skifskogo vremeni*. Kharkov: Raider.
- Babenko, L. I. 2012. K istorii kollektsii predmetov iz Litogo (Melgunovskogo) kurgana. *Rossiiskaia arkheologiiia*, 3, s. 20-27.
- Babenko, L. I. 2019. Voennaia tematika pektoralii iz Tolstoi Mogily. *Stratum plus*, 3, s. 261-284.
- Babenko, L. I. 2022. Pro tekhniku vyhotovlennia psevdokruzhennykh dzhhutiv pektoralii z Tovstoi Mohyly. *Arkheolohiia i davnia istoriia Ukrainy*, 1, s. 19-32.
- Bessonova, S. S. 1990. Skifskie pogrebalnye kompleksy kak istochnik dlia rekonstruktsii ideologicheskikh predstavlenii. In: Zubar, V. M. (ed.). *Obriady i verovaniia drevnego naseleniia Ukrainy*. Kyiv: Naukova dumka, s. 17-40.
- Bobrinskii, A. A. 1894. *Kurgany i sluchainye arkheologicheskie nakhodki bliz mestechka Smely. III: Dnevnik raskopok 1887—1889 gg.* Sankt-Peterburg: V. S. Balashev i Ko.
- Bokii, N. M. 1992. Melgunovskii kurgan — doissledovanie i versii. In: *Kimmeriitsy i skify. Tezisy dokladov mezhdunarodnoi nauchnoi konferentsii, posviashchennoi pamiati A. I. Terenozhkina*. Melitopol, s. 13-14.
- Bokii, N., Mogilov, A. 2014. Novoe o Melgunovskom kurgane. *Naukovi zapysky. Serii: Istorychni nauky*, 21, s. 26-51.
- Boltryk, Yu. V. 2022. Lyta Mohyla. Khto vlashtuvav nabilshche pokhovalne vohnyshche? In: Hershkovych, Ya. P., Hrechko, D. S. (ed.). *Arkheolohiia Ukrainy za roky Nezalezhnosti*. Kyiv: IA NAN Ukrainy, s. 161-172.
- Boltrik, Iu. V., Fialko, E. E. 2013. Mebel iz skifskikh pogrebalnykh kompleksov. *Bosporskie issledovaniia*, XXVIII, s. 159-210.
- Boltryk, Yu., Shelekhan, O., Sobchuk, V. 2020. Doslidzhennia zalyshkiv Lytoi Mohyly. *Arkheolohichni doslidzhennia v Ukraini 2019 r.*, s. 120-123.
- Galanina, L. K. 1997. *Kelermesskie kurgany. «Tsarskie» pogrebeniia ranneskifskoi epokhi*. Moscow: Paleograf.
- Herodot. 1993. *Istoriia v deviaty knyakh*. Predmovia, pereklad, prymitky A. O. Biletskoho. Kyiv: Naukova dumka.
- Grakov, B. N. 1971. *Skify. Nauchno-populiarnyi ocherk*. Moscow: MGU.
- Ivanchik, A. I., Leskov, A. M. (ed.). 2015. *Ulskie kurgany. Kultovo-pogrebalnyi kompleks skifskogo vremeni na Severnom Kavkaze*. Corpus tumulorum scythicorum et sarmaticorum, 2. Moscow; Berlin; Bordo: Paleograf.
- Ilinskaia, V. A., Mozolevskii, B. N., Terenozhkin, A. I. 1980. Kurgany VI v. do n. e. u s. Matusov. In: Terenozhkin, A. I. (ed.). *Skifiia i Kavkaz*. Kyiv: Naukova dumka, s. 31-63.
- Ilinskaia, V. A., Terenozhkin, A. I. 1983. *Skifiia VII—IV vv. do n. e.* Kyiv: Naukova dumka.
- Illinska, V. A., Terenozhkin, O. I. 1971. Skifskiy period. In: Terenozhkin, O. I. (ed.). *Arkheolohiia Ukrainskoi RSR v 3-kh tomakh*. 2: Skifo-sarmatska ta antychna arkheolohiia. Kyiv: Naukova dumka, s. 8-184.
- Kantorovich, A. R. 2022a. *Iskusstvo skifskogo zverinogo stil'ia Vostochnoi Evropy (klassifikatsiia, tipologiia, khronologiia, evoliutsiia): v dvukh tomakh*. 1. Moscow: MGU.
- Kantorovich, A. R. 2022b. *Iskusstvo skifskogo zverinogo stil'ia Vostochnoi Evropy (klassifikatsiia, tipologiia, khronologiia, evoliutsiia): v dvukh tomakh*. 2. Moscow: MGU.
- Kisel, V. A. 2003. *Shedevry iuvelirov Drevnego Vostoka iz skifskikh kurganov*. Sankt-Peterburg: Peterburgskoe vostokovedenie.
- Klochko, L. S. 1982. Skifskie nalobnye ukrasheniia VI—III vv. do n. e. In: Baran, V. D. (ed.). *Novye pamiatniki drevnei i srednevekovoi khudozhestvennoi kultury*. Kyiv: Naukova dumka, s. 37-53.
- Klochko, L. S. 2009. Cholovichi holovni ubory na zemliakh Skifi. In: Bessonova, S. S. (ed.). *Epokha rannego zheleza. Sbornik nauchnykh trudov k 60-letiiu S. A. Skorogo*. Kyiv; Poltava, s. 167-183.
- Lifantii, O. V. 2014a. Zolotyie ukrasheniia iz Melgunovskogo kurgana. *Naukovi zapysky. Serii: Istorychni nauky*, 21, s. 52-60.
- Lifantii, O. V. 2014b. Zoloti prykrasy odiahu z rannikh skifskikh kompleksiv. *Bosporskie issledovaniia*, XXX, s. 39-53.
- Lukonin, V. G. 1987. Zolotoi sosud s «istoriei kozy» iz Marlika. In: Piotrovskii, B. B., Bongard-Levin, G. M. (ed.). *Tsentralnaia Aziia. Novye pamiatniki pismennosti i iskusstva*. Moscow: Nauka, s. 223-232.
- Maksimova, M. I. 1956. Riton iz Kelermesa. *Sovetskaia arkheologiiia*, XXV, s. 215-235.
- Mantsevich, A. P. 1941. O skifskikh poiasakh. *Sovetskaia arkheologiiia*, VII, s. 19-30.
- Mantsevich, A. P. 1969. Paradnyi mech iz kurgana Solokha. In: Zlatkovskaia, T. D., Meliukova, A. I. (ed.). *Drevnie frakiitsy v Severnom Prichernomorie*. Materialy i issledovaniia po arkheologii, 150. Moscow: Nauka, s. 96-118.
- Meliukova, A. I. 1964. *Vooruzhenie skifov*. Svod arkheologicheskikh istochnikov, D 1-4. Moscow: Nauka.
- Mikhailin, V. Iu. 2005. *Tropa zverinykh slov: Prostranstvenno-orientirovannye kulturnye kody v indoevropeiskoi traditsii*. Moscow: Novoe literaturnoe obozrenie.
- Murzin, V. Iu. 1984. *Skifskaiia arkhika Severnogo Prichernomoria*. Kyiv: Naukova dumka.
- Olkhovskii, V. S., Evdokimov, G. L. 1994. *Skifskie izvaianiia VII—III vv. do n. e.* Moscow.
- Pogrebova, M. N., Raevskii, D. S. 1992. *Rannie skify i Drevni Vostok: k istorii stanovleniia skifskoi kultury*. Moscow: Nauka.
- Polidovich, Iu. B. 2013. Melgunovskii tip izobrazheniia ptits v skifskom iskusstve (k voprosu o nachalnom etape formirovaniia «zverinogo stil'ia»). In: *Iranskii mir II—I tys. do n. e. VI: Materialy mezhdunarodnoi nauchnoi konferentsii, posviashchennoi pamiati E. A. Grantovskogo i D. S. Raevskogo*. Moscow: Institut Vostokovedeniia RAN, s. 89-100.
- Polidovich, Iu. B. 2017. Plastina-obkladka gorita iz kurgana pervoi poloviny V v. do n. e. u s. Ilichevo (Krym). In: Klochko, L. S., Polidovych, Yu. V. (ed.). *Muzeini chytannia. Materialy naukovoii konferentsii «Iuvelirne mystetstvo — pohliad kriz viky» (21—22 lystopada 2016 r.)*. Kyiv: Feniks, s. 89-109.
- Polidovych, Yu. B. 2000. Skifski khrestopodibni bliakhy. *Arkheolohiia*, 1, s. 35-48.
- Polidovych, Yu. B. 2014. Zobrazhennia khyzhkykh ptakhiv z Lytoho (Melhunovskoho) kurhanu. *Naukovi zapysky. Serii: Istorychni nauky*, 21, s. 61-72.
- Pridik, E. M. 1911. *Melgunovskii klad 1763 goda*. Materialy po arkheologii Rossii, 31. Sankt-Peterburg: Glavnoe upravlenie udelov.
- Puholovok, Yu. 2022. Vitova mohyla. *Arkheolohichna spadshchyna, vkradena Rosiiei: informatsiino-prosvitnytska kampaniia*, 7 (online). Spilka arkheolohiv Ukrainy. Rezhym dostupu: <http://www.vgosau.kiev.ua/novyny/proekty/1297-vypusk-7> (Data zvernennia 21 liutoho 2022).
- Raevskii, D. S. 1985. *Model mira skifskoi kultury. Problemy mirovozzreniia iranoiazychnykh narodov evraziiskikh stepei I tysiacheletia do n. e.* Moscow: Nauka.
- Skoryi, S. A. 2022. Dlinnyi zheleznyi nozh v komplekte s akinakom u evraziiskikh nomadov rannego zheleznoho veka: arkheologicheskaia versiia k odnomu iz passazhei Gerodota. *Arkheologiiia Kazakhstana*, 4, s. 19-43.
- Topal, D. A. 2021. *Akinak na zapade skifskogo mira*. Biblioteka «Tyragetia», XXXV. Kishineu: Muzeul Național de Istorie a Moldovei.
- Chernenko, E. V. 1968. *Skifskii dospekh*. Kyiv: Naukova dumka.
- Chernenko, E. V. 1981. *Skifskie luchniki*. Kyiv: Naukova dumka.
- Chernenko, Ye. V. 1964. Skifski boiovi poiasy. *Arkheolohiia*, XVI, s. 27-48.

Chernikov, S. S. 1965. *Zagadka Zolotogo kurgana*. Moscow: Nauka.

Chornyi, O. 2014. Ninel Mykhailivna Bokii — doslidnyk Melhunovskoho kurhanu. *Naukovi zapysky. Seriya: Istorychni nauky*, 21, s. 73-79.

Chugunov, K. V., Partsinger, G., Nagler, A. 2017. *Tsarskii kurgan skifskogo vremeni Arzhan 2 v Tuve*. Novosibirsk: IAET SO RAN.

Shelekhan, O. V. 2016. *Mechi ta kyndzhaly skifskoho chasu Skhidnoievropetskoho Lisostepu*. Dysertatsiia kand. istor. nauk. IA NAN Ukrainy.

Iastrebov, V. N. 1894. Opyt topograficheskogo obozreniia drevnostei Khersonskoi gub. *Zapiski Imperatorskogo Odesskogo Obshchestva Istorii i Drevnostei*, 17, s. 63-177.

Iatsenko, S. A. 2006. *Kostium drevnei Evrazii: iranoiazychnye narody*. Moscow: Vostochnaia literatura.

Černenko, E. V. 2006. *Die Schutz Waffen der Skythen*. Stuttgart: Steiner.

Jacobson, E. 1995. *The Art of the Scythians: the interpenetration of cultures at the edge of the Hellenic world*. Handbuch der Orientalistik, 2. Leiden; New York; Köln: Brill.

Kemeczei, T. 2007. Denkmäler skythisch geprägter Eliten im Donau-Thiess-Gebiet. In: Parzinger, H. (ed.). *Im Zeichen des goldenen Greifen. Königsgräber der Skythen*. München; Berlin; London; New York: Prestel, S. 310-317.

Nawroth, M. 2007. Der Goldfund von Vetersfelde: Vom Schwarzen Meer in die Lausitz. In: Parzinger, H. (ed.). *Im Zeichen des goldenen Greifen. Königsgräber der Skythen*. München; Berlin; London; New York: Prestel, S. 318-327.

Negahban, E. O. 1996a. *Marlik: the complete excavation report*. 1: Text. Philadelphia: University Museum, University of Pennsylvania.

Negahban, E. O. 1996b. *Marlik: the complete excavation report*. 2: Illustrations. Philadelphia: University Museum, University of Pennsylvania.

Piller, Ch. 2007. *Untersuchungen zur relativen Chronologie der Nekropole von Marlik*. Dissertation an der Fakultät für Kulturwissenschaften der Ludwig-Maximilians-Universität, München.

Piotrovsky, B., Galanina, L., Grach, N. 1986. *Scythian Art. The legacy of the Scythian world: mid—7th to 3rd century BC*. Leningrad: Aurora.

Shelekhan, O. 2020. *Swords and daggers of the Scythian forest-steppe*. Oxford: British Archaeological Reports Publishing.

Shelekhan, O. 2023. Long Knives of the Scythian Culture: Tool or Weapon? *Ancient Civilizations from Scythia to Siberia*, 28, 2, p. 291-342.

Vahdati, A. A. 2005. Another Look at the Gold Vessel with the So-called «Story of Life» from Marlik. *Bâstândenâsi*, 1, p. 39-51 (in Persian).

Vahdati, A. A., Piller C. K. 2018. *Marlik: Glory of the Iron Age Culture of Gilan*. Tehran: National Museum of Iran; Gilan: Rasht Museum.

Zakharow, A. A. 1932. I. A. Zaretsky's excavations in the Government of Kharkov. *Eurasia Septentrionalis Antiqua*, 7, p. 59-81.

L. I. Babenko

REGARDING THE ATTRIBUTION OF SOME ITEMS FROM THE LYTA MOHYLA

The «Melgunov hoard» — a burial or burial-commemorative complex, which has been found during the excavations of the Lyta Mohyla in 1763, contained several items, functional destination of which is ambiguous.

In particular, the gold plate with a depiction of a monkey and three birds is considered by most researchers to be a headdress decoration. However, the characters reproduced on the Melgunov plate in terms of nomenclature and represented subjects are close to the images on precious tableware made by Middle Eastern masters at different times.

Therefore, it is more likely that this plate was cut from a thin-walled gold cup and was used to decorate the scabbard of a bladed weapon — a dagger or a long knife. Possessing two items of bladed weapons was widespread among the Scythians and it is recorded both in burials and on depiction of stone statues.

17 plates in the form of a predatory bird are most often classified as belt decorations. But the presence of a gorytos in a burial and the established tradition of decorating arrow cases with gold plates give grounds for attributing these plates precisely as decorations of the gorytos. It does not contradict the area covered with sheets of the gorytos area; a composition formed by several rows of plates is possible; the image of a predatory bird is used; fastening to the leather base with the help of wide loops.

One more item of bladed weapons in precious scabbard and a ceremonial gorytos, decorated with gold plates, confirm the high — royal — status of the owner of the set of items from the Lyta Mohyla. The proposed attributions, which assume the possible presence of several items of bladed weapons and a gorytos covered with precious plates in the burial complex, find full correspondence among the stable traditions of the Scythian culture.

Keywords: Lyta Mohyla, «Melgunov hoard», gorytos, sword, scabbard, dagger, Scythians.

Одержано 22.03.2023

БАБЕНКО Леонід Іванович, старший науковий співробітник, Харківський історичний музей імені М.Ф. Сумцова, Харків, Україна.

BABENKO Leonid Ivanovich, Senior Researcher, M. F. Sumtsov Kharkiv Historical Museum, Kharkiv, Ukraine.

ORCID: 0000-0002-5498-9278,

e-mail: babenkolnd@gmail.com.